

**MEGÚJULÁS VAGY CSENDES VEGETÁLÁS?
AZ ÉSZAK-ALFÖLDI KISVÁROSOK FELDOLGOZÓIPARA
AZ EZREDFORDULÓN**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

**REFORM OR QUIET VEGETATING?
MANUFACTURING INDUSTRY IN THE SMALL TOWNS
OF THE NORTHERN GREAT PLAIN REGION
AT THE TURN OF THE MILLENNIUM**

PhD Thesis

Molnár Ernő

Debreceni Egyetem
Természettudományi Doktori Tanács
Földtudományi Doktori Iskola
Debrecen, 2007

1.1. A témaválasztás indoklása

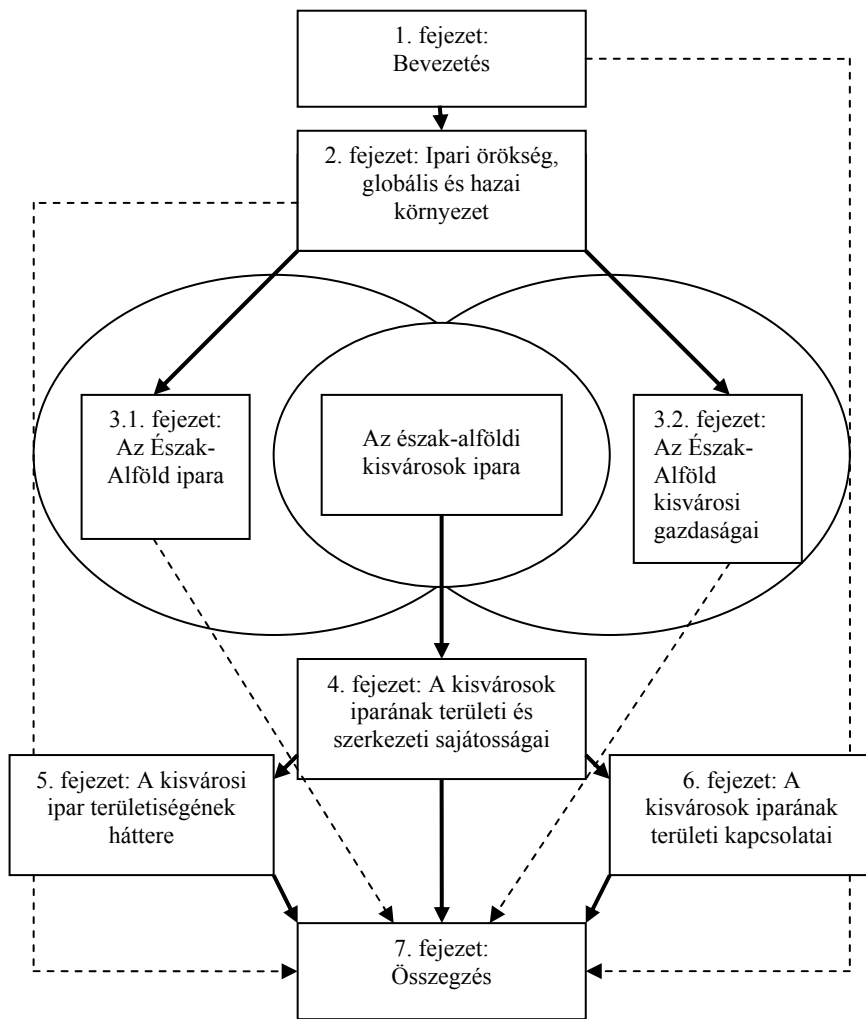
A disszertáció célja az észak-alföldi kisvárosokban működő feldolgozóipar rendszerváltás utáni helyzetének vizsgálata volt. Az Észak-Alföld területi keretként történő kiválasztását a régió tervezési egységként történő működése, illetve a gazdasági statisztikák ebből következő egyszerűbb elérhetősége is indokolta. A kiválasztott településkör a régió gazdasági-társadalmi szempontból *problematicus*, ugyanakkor annak versenyképessége és belső kohéziója szempontjából rendkívül *fontos településcsoportját* alkotja, így vizsgálata a régió fejlesztéséhez szükséges háttér információk körét értékes elemekkel gazdagíthatja.

Az észak-alföldi *kisvárosok* – egy-két kivételtől eltekintve – nem rendelkeznek meghatározó pozíciókkal a *hazai ipar térszerkezetében*. Mégis, egyrészt az ágazat e települések fejlődésére gyakorolt *múltbeli* (napjainkra is kisugárzó) *hatásaival*, másrészt helyi foglalkoztatásban betöltött, többnyire *ma sem csekély szerepével*, harmadrészt *jövőben is valószínűsíthető fontosságával* jól indokolható a vizsgált településkör iparának kutatása. Az észak-alföldi kisvárosok többségének foglalkozási szerkezetében országos átlagot meghaladó mértékű az ipar és építőipar szerepe, egyötödük esetében az ágazat abszolút vagy relatív többséget képvisel. Versenyképes ipar hiányában – nagyobb részük esetében – kicsi esélyét látom olyan helyi gazdasági bázis kialakulásának, amely e települések pozícióinak megerősödését eredményezheti.

1.2. Célkitűzések, adatbázis, módszerek

A dolgozat több részelt tűzött maga elé:

- egyrészt, hogy a szakirodalom tükrében áttekintse a vizsgált városok *iparának globális és hazai környezetét*, rendszerváltás előtti *előzményeit*, illetve az észak-alföldi kisvárosok napjaink *ipari térszerkezetében elfoglalt pozícióit*;
- másrészt, hogy – a tér szerepének, illetve a régió, mint termelési egység globális felértékelődésével összhangban – megvizsgálja a regionális kereteket adó *észak-alföldi ipar országon belüli helyzetét* a rendszerváltás után;
- harmadrészt, hogy elemezze a *vizsgált városok gazdasági teljesítményét* és differenciálódását a rendszerváltás utáni időszakban, továbbá kapcsolatot keressen feldolgozóiparuk és gazdasági teljesítményük egésze között;
- negyedrészt, hogy képet adjon az észak-alföldi kisvárosok feldolgozóiparának napjainkban jellemző *területi különbségeiről, szerkezeti sajátosságairól*, beazonosítsa az ágazat *dinamikus szegmenseit*, illetve a kisvárosok iparszerkezetének régió egészéhez képest megfigyelhető eltéréseit;
- ötödrészt, hogy általános tendenciákat keressen a kisvárosok feldolgozóiparának *területi eloszlásában*, kutassa a mai feldolgozóipar *rendszerváltás előtti gyökereit*, és vizsgálja a mindinkább felértékelődőnek tartott *agglomerációs hatások* érvényesülését e kisvárosok feldolgozóiparában;
- végül, hogy *vizsgálja és magyarázza* a kisvárosi ipar területiségének egy, a globalizáció és regionális beágyazódás korában meghatározó elemét, a feldolgozóipari vállalkozások *kapcsolatainak térbeliségét*.

A dolgozat felépítésének vázlata; Forrás: saját szerkesztés

A dolgozat elemzései részben másodlagos (publikált), részben elsődleges, saját kérdőíves felmérés keretében gyűjtött adatokon alapulnak.

- A területi-települési iparstatistikák a KSH területi, valamint megyei statisztikai évkönyveiből, illetve a legutóbbi két népszámlálás adatbázisaiból származnak. A legfrissebb tendenciák települési és ágazati szintű megragadására és értelmezésére a

KSH Cég-Kód-Tár nevű, működő társas vállalkozások adatait tartalmazó adatbázisát használtam fel. A Cég-Kód-Tár adatainak pontosításához egyrészt a Cégközlöny adatbázisa, másrészt a három vizsgált megye legjelentősebb vállalkozásairól tájékoztató – a megyei sajtó vagy a megyei kereskedelmi és iparkamara által megjelentetett – 2005. évi TOP 100, illetve TOP 50 kiadványok kerültek felhasználásra.

- A saját kérdőíves felmérés célcsoportja az észak-alföldi kisvárosokban működő mintegy 1560 feldolgozóipari profilú társas vállalkozás, célja e feldolgozóipari vállalkozások rendszerváltás előtti időszakhoz fűződő kapcsolatának, dinamikájának, továbbá területi kapcsolatrendszerének feltárása volt. A megkérdezett mintegy 740 vállalkozás összesen 141 kitöltött kérdőívet küldött vissza (ezzel a vizsgált városállomány feldolgozóipari cégeinek megközelítőleg 9%-ától érkeztek vissza információk, körükben ugyanakkor tényleges arányaikhoz képest felülreprezentáltak voltak a nagy- és középvállalatok).

A kutatás során összeállított adatbázis feldolgozása és az eredmények szemléltetése különböző regionális elemzési módszerek – köztük a potenciálmodell –, táblázatok, grafikonok, diagramok, valamint térképes ábrázolás segítségével történt. A vizsgálatok és eredményeik szemléltetése során a Microsoft Word, Excel, Paint, illetve Power Point programjai, az SPSS 11.5 for Windows, továbbá az ArcView térképszerkesztő szoftvere kerültek felhasználásra.

2. Az észak-alföldi kisvárosok iparának globális és hazai környezete

Globális kitekintésben a világgazdaság hetvenes évektől mindinkább meghatározó két – az ipari termelés térbeliségét befolyásoló – folyamatát, a rugalmas termelés posztfordizmus korában jellemző előtérbe kerülését, illetve az ipari termelés nemzetköziesedését érintettem. E kisvárosok iparának fejlődését is meghatározó folyamatok kapcsán a következő főbb megállapítások tehetőek:

- A rugalmas termelés előtérbe kerülését a hetvenes évektől, a tömegtermékek iránti kereslet mérséklődése, a piacok szegmentálódása, valamint a növekvő világpiaci konkurenciaharc segítették. A fejlett országok hagyományos ipari körzeteiben markáns dezindusztrializáció zajlott le, miközben az ipari termelés korábbi központjaitól gyakran földrajzilag elkülönülően, részben új technológiák alkalmazására támaszkodó, technológiai alapú, részben, pedig ún. „innovatív miliőre” alapozott, innováció- és design-igényes termékekre specializált, kisüzemi-kézműves tradíciókra épülő ipari térségek formálódnak.
- A rugalmasság, az alkalmazkodóképesség igénye felértékeli a gazdasági szereplők térbeli koncentrációjából fakadó agglomerációs előnyök szerepét. Emiatt az új gazdaság térszerkezetében mind jelentősebb szerephez jutnak a földrajzilag koncentráltan települt, azonos iparágban működő versenyző és együttműködő vállalatokat, kapcsolódó és támogató iparágait, valamint az őket kiszolgáló intézményi infrastruktúrát tömörítő klaszterek.
- A kommunikációs-közlekedési infrastruktúra fejlődése és dereguláció hatására kibontakozó világgazdasági globalizáció korában mind jelentősebb szerepet játszik az

ipari termelés nemzetköziesedése. Ennek szerves következménye az ipar egyes szegmenseinek transznacionális vállalatok globális optimalizációs törekvései által irányított földrajzi súlypont-eltolódása, a világgazdaság *félperifériáinak – így Kelet-Közép-Európának – (újra)iparosodása.*

- E globális vonatkoztatási rendszerben az észak-alföldi kisvárosok iparának jövőbeli tevékenység-szerkezete, versenyképessége és növekedése egyrészt azon múlik, hogy *Magyarország és az Alföld milyen szerepkörben kapcsolódik be a nemzetközi munkamegosztás rendszerébe,* másrészt sikerességét döntően befolyásolja az, hogy – helyi központtal, vagy más centrumokhoz kapcsolódva – *képes-e rugalmas termelési körzetek kialakítására.*

A hazai feltételrendszer áttekintése során egyrészt a vizsgált városok rendszerváltás előtti ipari örökségével, másrészt a rendszerváltás utáni időszak meghatározó hazai folyamataival és ezek ipar térszerkezetére gyakorolt hatásaival, az Alföld iparának kilencvenes évekbeli helyzetével foglalkoztam. A dolgozatban megfogalmazott főbb következtetések az alábbiakban foglalhatóak össze:

- A vizsgált városokra a *késői, II. világháború* után, azon belül is leginkább a hatvanas években kibontakozó, több tényezőre alapozott, de elsősorban a nagyszámú helyi, mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőre épülő *iparosítás* volt jellemző. Számos kisvárosban jelentős ipari foglalkoztatás alakult ki.
- Jellemző volt az Alföld és a vizsgált városok iparára az *alacsony technológiai színvonal,* a csekély helyi beágyazottság, illetve a *külső döntésektől függő részlegipar* felülreprezentáltsága, amely kiszolgáltatottá, a piacgazdasági körülmények között sok esetben versenyképtelenné tette a helyi ipart.
- A rendszerváltás utáni Magyarországon a *piacgazdasági átmenet és a világgazdasági reintegráció* hatásai nyomán egyrészt átalakult az ipar *ágazati struktúrája* (meghatározóvá vált a gépipar), másrészt – az egyes iparágakban megfigyelhető nagyarányú leépülésnek is köszönhetően, hasonlóan a fejlett országok posztindusztriális átalakulásához – az *ipar egészének szolgáltatásokkal szembeni háttérbe szorulása* jellemző.
- Az ipar belső struktúrájának átalakulásában meghatározó szerepe volt a *külföldi működő tőke iparban* történő megjelenésének. A külföldi érdekeltségű, exportorientált dinamikus nagyvállalatok és a hazai tulajdonú gazdaság közötti kapcsolatok azonban az utóbbi évek jelentős előrelépése ellenére sem igazán fejlettek, az ország gazdaságpolitikájának központi kérdésévé vált a globalizációs hatásra kialakult *duális gazdaságszerkezet* oldása.
- Az ipar rendszerváltás utáni átalakulási folyamatainak területi következménye az *ágazat dinamikus elemeinek erős koncentrációja a Dunántúl északi részén és Közép-Magyarországon,* ahol az ipari termelés agglomerálódása mellett – elsősorban az autóiparban, elektronikában és faiparban – klaszterépítési törekvések is megfigyelhetők. Az ipar *dinamikája jóval kisebb az Alföldön,* ahol egyrészt a régi struktúra erősebb leépülése, másrészt a megújulást hozó *külföldi működő tőke szerényebb beruházási tevékenysége* jellemző.

3. A kisvárosok iparának ágazati és települési keretei az Észak-Alföldön

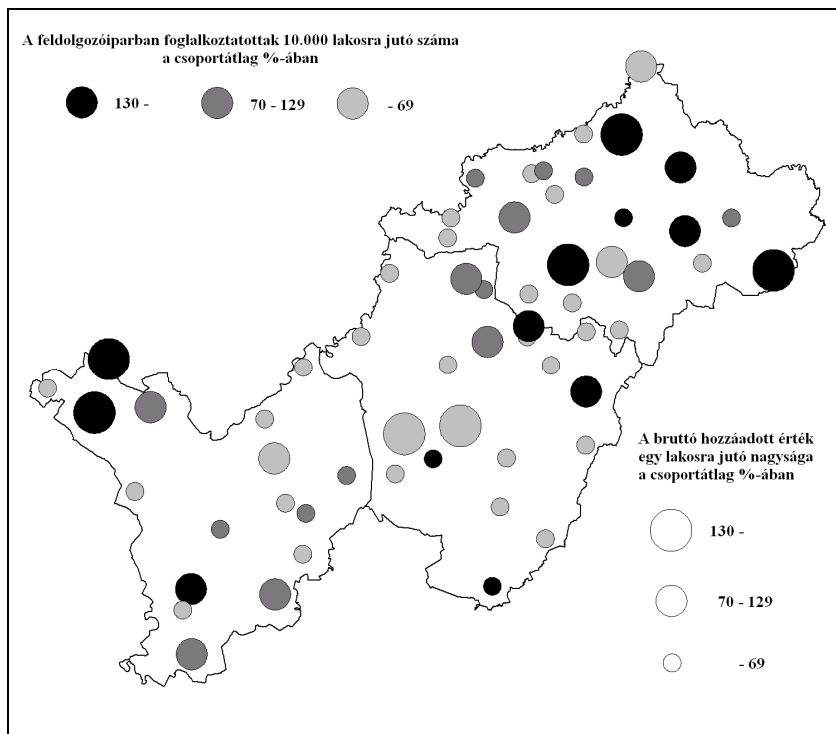
Az észak-alföldi kisvárosok ipara kapcsán a régió egészének vizsgálatát részben okozati összefüggések (a régió iparának országon belüli pozíciói összefüggésben állnak a vizsgálandó városok iparának teljesítményével, illetve – az agglomerálódás és klaszteresedés felértékelődésével – nagyban befolyásolják növekedési lehetőségeit), részben az iparra vonatkozó adatok nagy részének megyei szintű elérhetősége tette indokolttá (utóbbiak hasznosítása a helyi viszonyok jobb megismerése érdekében egy regionális szintű bevezető vizsgálat révén lehetséges). A fejezetben elvégzett vizsgálat alapján a régió iparáról számos, többé-kevésbé a szakirodalomban olvasottakat alátámasztó megállapítást tettem:

- Az észak-alföldi ipar elmúlt másfél évtizedben mutatott növekedésére a régiók többségétől *elmaradó dinamika és fejlettségi mutatók* jellemzőek, melynek háttérben a külföldi működő tőke csekélyebb beruházási teljesítménye áll.
- Az észak-alföldi ipar viszonylag jelentős súlyt képvisel az országban, miközben az *ágazat régió gazdaságán belüli súlya nem tér el* lényegesen az országos mutatóktól. Utóbbi alapján levonható a következtetés: az ipar fajlagos mutatókban kifejeződő relatív fejlettségének nem gazdasági szerkezeti okai vannak, az a gazdaság általánosan kedvezőtlen helyzetével párosul.
- Az Észak-Alföld feldolgozóiparának szerkezetére jellemző, hogy leginkább az *alacsony hozzáadott értéket termelő ágazatok* (textil-, ruházati- és bőrtermék-gyártás, élelmiszeripar-, ital- és dohánygyártás) jelentősége haladja meg az országos átlagot. Az országban legdinamikusabb gépipar egyedül Jász-Nagykun-Szolnok megyében mutat kiemelkedő koncentrációt.
- Az ipar szerkezetváltásában, rendszerváltás utáni dinamizálásában fontos szerepet játszó *ipari parkok jelentősége elmarad* a magyarországi régiók többségétől, országos szinten is jelentős teljesítményt Debrecen, Nyíregyháza, valamint Jászfényszaru és Jászárokszállás ipari parkjai tudnak felmutatni.

A régió iparának helyzete egyrészt sejteti a régió kisvárosainak összességében nem túl jelentős ipari dinamikáját, másrészt nem teremt igazán kedvező feltételeket növekedésük számára. A városgazdaságok iparon túlmutató globális teljesítményének vizsgálata leginkább azért volt indokolt, mert települési bontású, iparra (feldolgozóiparra) vonatkozó, évente frissített, a vizsgált időszak egészét felölelő adatbázis nem állt rendelkezésemre. Így – előzetesen is szoros kapcsolatot feltételezve az ipar és a gazdaság egésze között – a helyi gazdaság egészét jellemző mutatókat kényszerültem bevonni a kutatásba. Az észak-alföldi kisvárosok gazdaságának vizsgálata a következő eredményeket hozta:

- Részben megerősítve az alföldi településrendszert érintő kutatások eddigi eredményeit, megállapítottam, hogy a vizsgált kisvárosok gazdaságát a *régió egészétől elmaradó dinamika,* az *összteljesítményből csökkenő részesedés,* valamint az *Észak-Alföld átlagát* valamelyest *alulmúló fejlettség* jellemzi. Gazdaságuk exportorientáltsága ugyanakkor – feltételezhetően éppen iparuk teljesítményének köszönhetően – nagyobb, mint a régió egészéé.
- A hatvan város összességének gazdasági teljesítményét *növekvő különbségek, erősödő polarizálódás* jellemzik: a települési GDP becslésére szolgáló bruttó hozzáadott érték,

valamint a vizsgált települések globalizáltságának mérésére is alkalmas export-értékesítés abszolút és fajlagos értékei, dinamikája alapján mindössze három, minden tekintetben csoportátlag feletti teljesítményt produkáló város (Jászárokszállás, Jászberény, Nagykálló) adódott. Ez a vizsgált városállományon belül is a *gazdasági növekedés szigetszerűségét* mutatja.

Az észak-alföldi kisvárosok típusai a feldolgozóipari foglalkoztatás jelentősége és a gazdaság összteljesítménye alapján

- A kisvárosok gazdasági teljesítményének jelentős részét néhány vezető cég adja; a városok *iparosodottsága és gazdasági fejlettsége között viszonylag szoros kapcsolat* mutatkozott: a három kiemelkedő teljesítményt mutató város esetében egyértelműen a feldolgozóipar állt a kiugró eredmények háttérében.
- Megerősítve az alföldi kisvárosok kedvezőtlen országos pozícióit hangsúlyozó korábbi összehasonlító vizsgálatok eredményeit, megállapítottam, hogy a *vizsgált települések alulreprezentáltak a legjelentősebb hazai városgazdaságok körében*. Ez többségük gazdaságának viszonylagos gyengeségét és / vagy – részben a múlt örökségeként továbbélő – erős külső irányítottágát, a helyi székhelyű szereplők kisebb szerepét mutatja.

4. Az észak-alföldi kisvárosok feldolgozóipara az ezredfordulón

A regionális ágazati és települési keretek áttekintése után a kisvárosok ipara került a vizsgálatok fókuszába. Az első alfejezetben a kisvárosok *feldolgozóiparának területi dinamikáját*, továbbá az ágazat szerepének *városok közt mutatkozó abszolút és relatív különbségeit* vizsgáltam. Főbb eredményeim a következők:

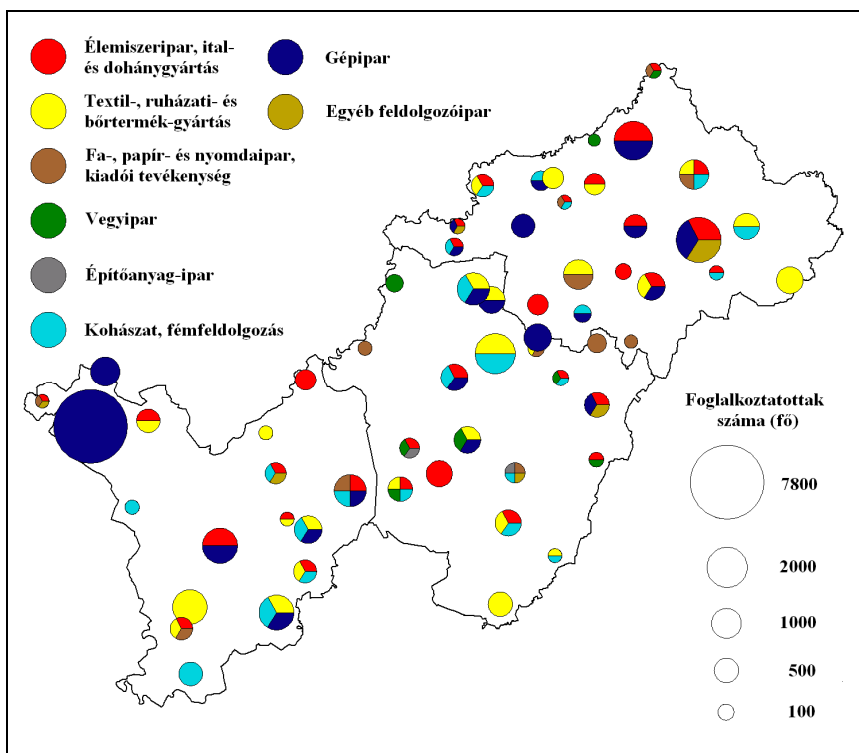
- Újabb oldalról indokolva a disszertáció témaválasztásának jogosságát, megállapítottam, hogy az észak-alföldi kisvárosok *feldolgozóipara mind a régió iparán, mind a vizsgált városok gazdaságán belül jelentős*, a vállalatok méretének növekedésével egyértelműen gyarapodó súlyt képvisel. A nagy foglalkoztatók körében az észak-alföldi feldolgozóipari vállalkozások több mint 50%-a, a kisvárosi cégek 60-70%-a a kisvárosok feldolgozóiparában működött 2006-ban.
- Az ipari foglalkoztatás adatai tükrében a vizsgált településkör egészét a *régió átlagát felülmúló*, de a rendszerváltás utáni időszakban országos átlag alá eső *iparosodottság*, a megyeszékhelyekhez viszonyítva ugyanakkor csökkenő elmaradás jellemezte. Számos város jelentős ipart örökölt, környezete foglalkoztatásában is fontos szerepet játszott. Az ágazat *általános – de eltérő mértékű – leépülése* együtt járt a *kisvárosokba irányuló ingázás visszaesésével*, a nettó munkaerő-kibocsátó kisvárosok számának növekedésével.
- A társas vállalkozások adatai alapján 2006-ban – a vizsgált településkörben – Jászberény, Törökszentmiklós, Martfű, Mezőtúr, Karcag, Hajdúbozsórmény, Hajdúnánás, Mátészalka és Kisvárdai *feldolgozóipara volt a legjelentősebb*.
- A kisvárosok *feldolgozóiparában* működő *társas vállalkozások száma* gyarapodott, területi koncentrátságuk csökkent az elmúlt években. Települési hagyományaiból fakadóan az élelmiszeripar, valamint a textil-, ruházati- és bőrtermék-gyártás volt a *legáltalánosabban elterjedt iparág*. A foglalkoztatás szempontjából legnagyobb *iparági koncentrációk* a gépiparhoz, valamint a textil-, ruházati- és bőrtermék-gyártáshoz kötődtek, a legnagyobb árbevétellel bíró cégek többsége a gépiparban működött és külföldi érdekeltségű volt.
- Különösen a legnagyobb árbevétellel bíró cégek körében bizonyult látványosnak a *jászsági városok iparának* – Jászberény esetében már a népszámlások foglalkoztatási statisztikái szerint is – *kiemelkedő jelentősége*.

A második alfejezetben az észak-alföldi kisvárosok feldolgozóiparának (*dinamikus és statikus*) *szerkezeti jellemzői* kerültek bemutatásra, melynek során az alábbi megállapításokat tettem:

- Az elmúlt években leginkább a kis foglalkoztató és a nagy árbevétellel bíró *vállalkozások száma növekedett* a kisvárosok feldolgozóiparában. Az egyes iparágak közül az építőanyag-ipar, a kohászat, fémfeldolgozás, valamint a fa-, papír- és nyomdaipar, kiadói tevékenység mutatott jelentős dinamikát. A kisvárosok feldolgozóiparának régióon belüli súlya összességében növekedett.
- A kohászatban, fémfeldolgozásban, illetve az élelmiszeripar területén működik a *legtöbb kisvárosi feldolgozóipari cég*. E társas vállalkozások többsége mikrovállalkozás. A régió egészéhez képest nagyobb szerepe volt a vizsgált városok

iparszerkezetében a textil-, ruházati- és bőrtermék-gyártás, a kohászat, fémfeldolgozás, valamint a gépipar nagyobb potenciált képviselő vállalatainak.

- A feldolgozóipari cégek körében elvégzett kérdőíves felmérés eredményei szerint – összhangban az ipari termelési teljesítmény javulásának általános tendenciájával – az *árbevétel növekedése a leginkább elterjedt*, a foglalkoztatottak számának gyarapodása a legkevésbé jellemző sajátosság. A hazai *gazdaság dualitása* – a 2006-2007. évi állapotok tükrében – a vizsgált települések feldolgozóiparában is megjelenik, hiszen – ezzel mintegy mutatva az iparszerkezet változásának irányát – a vegyiparban, gépgyártásban, vagy kohászatban, fémfeldolgozásban tevékenykedő, külföldi tulajdonú nagyvállalatok bizonyultak a legdinamikusabb szereplőknek.

A kisvárosok feldolgozóiparának jelentősége és a meghatározó iparágak városonként az Észak-alföldi régióban

- A nagyobb városokat általában *többféle iparág jelenléte* jellemzi. Legtöbb helyen az *élelmiszeriparnak*, a *textil-, ruházati- és bőrtermék-gyártásnak*, a *kohászat, fémfeldolgozásnak*, valamint a *gépiparnak* van jelentős súlya. A textil-, ruházati- és bőrtermék-gyártás észak-alföldi kisvárosokban és régió egészében mutatkozó, országos átlagot erősen meghaladó súlya arra is felhívja a figyelmet, hogy a nemzetközi

folyamatok szorításában, válságban lévő és jelenleg Magyarországon a legnagyobb munkaerő-kibocsátónak számító iparág leépülése a foglalkoztatás terén komoly regionális következményekkel jár.

5. A kisvárosi ipar területi elhelyezkedését befolyásoló tényezők

A disszertáció ötödik fejezetében – túl az egyes települések konkrét telephelyi adottságain és összhangban a tér jelentőségét hangsúlyozó közgazdaságtani irányzatokkal – általánosabb megközelítésben és napjainkra vonatkoztatva vizsgáltam a *kisvárosi feldolgozóipar és egyes iparágainak területisége háttérben álló tényezőket*. A következő eredményeim születtek:

- A kitüntetett gazdasági csomópontoktól – Budapesttől és a régió megyeszékhelyeitől – mért időbeli közúti elérhetőség differenciáló szerepe nem volt egyértelmű, ugyanakkor a *városok méretének növekedésével* általában mind a feldolgozóipari vállalkozások, mind foglalkoztatottjaik lakónépességre vetített száma növekedést mutatott.
- A városossá nyilvánítási időpontok figyelembevételével megismertelt vizsgálat egyértelmű tendenciái, valamint a kérdőíves felmérés szocialista ipari előzményeket feltárni szándékozó kérdésre adott válaszok a *rendszerváltás előtti időszak ipari örökségének* – különösen nagyobb vállalatok körében tapasztalható – *meghatározó szerepét* mutatták. Történt mindez annak ellenére, hogy a rendszerváltás óta több mint másfél évtized telt el, és az akkori – e kisvárosokra erősen jellemző – részlegipar részben életképtelennek bizonyult.
- A feldolgozóiparban működő társas vállalkozások adatai, valamint a kérdőíves felmérés egyes cégek dinamikájáról gyűjtött információi szerint ugyanakkor az *örökölt területi struktúra átalakulása* jellemző. A *megyeszékhelyek*, illetve a *főváros közelségét* élvező kisvárosok feldolgozóipara *dinamikusabbnak* tűnik, ami az agglomerálódás növekvő fontosságára hívja fel a figyelmet.
- Az *agglomerációs előnyök* kisvárosi feldolgozóipar területi megoszlására gyakorolt *hatása* – a potenciálmodell tükrében – *mégsem egyértelmű*. A szocialista iparosítás ma is jelentős örökségét alapul véve ez azért nem meglepő, mert az ipar telepítése a munkaerőforrásokra építve, dekoncentráltan történt a rendszerváltás előtti időszakban. A vizsgálatok viszonylagos „eredménytelensége” az alkalmazott potenciálmodell használatának több ponton kritizálható (dolgozatban részletezett) nagyvonalúságával is magyarázható.
- Indokoltnak tartom a potenciálmodellen alapuló vizsgálatok további folytatását, amelynek során egyrészt a *vizsgálatok mélységének növelése*, tehát az alágazatok – például húsipar, cipőgyártás vagy háztartási gépgyártás – szintjén történő kutatás, másrészt a számítások időbeli kiterjesztése, a *folyamatok dinamikájának vizsgálata* kecsegtethet új eredményekkel.

6. A kisvárosok feldolgozóiparának területi kapcsolatrendszere

A feldolgozóipari vállalkozások területi kapcsolatrendszerének vizsgálatát több tényező tette érdekessé. Egyrészt a rendszerváltás előtti időszak kisvárosokban meghatározó részlegiparának csekély helyi kapcsolatrendszere és ennek hátrányai, másrészt a magyar gazdaság kilencvenes években kialakult dualitása, a külföldi működő tőke nagyvállalatai és a hazai vállalkozások kapcsolat-erősítésének kiemelt gazdaságpolitikai célja, harmadrészt a különböző települések, térségek globális hálózatokba történő bekapcsolódásának modernizációs szerepe, a fejlett és elmaradott térségek között e tekintetben is megmutakozó, szakirodalomban leírt különbségek álltak érdeklődésem háttérében. A posztfordizmus sikerrégióinak példáján, vizsgálataim a vállalatok értéklánc-rendszeren kívüli együttműködéseire, és azok területiségére is kiterjedtek.

A kérdőíves felmérés a vállalatok inputjaira, termékértékesítésére illetve egyéb kapcsolataira vonatkozóan a következő eredményeket hozta:

- A kisvárosokban működő feldolgozóipari vállalkozások a *munkaerő-ellátás és szolgáltatás-vásárlások* terén kötődnek legerősebben a vizsgált városokhoz, míg inputjaik közül a *nyersanyag- és eszközvásárlások* inkább megyei-regionális szinten, Budapesten, illetve külföldön bonyolódnak.
- Jelentős különbségek mutatkoznak az inputok területisége szempontjából a *vállalkozások iparági, nagyságrendi, valamint tulajdoni jellemzői* szerint. A munkaerő-ellátás és szolgáltatás-vásárlás vizsgált városokon kívüli megoldása leginkább a gépiparban, vegyiparban, textil-, ruházati és bőrtermék-gyártásban tevékenykedő cégekre, a nagyvállalatokra, valamint a külföldi cégekre, a nyersanyag- és eszközbeszerzések külföldi bonyolítása a gép- és vegyiparra, a nagy- és középvállalatokra, továbbá a külföldi tulajdonú cégekre jellemző.
- Az *értékesítési piacok* közül a külföldi reláció, valamint a válaszadó megyéje és Kelet-Magyarország szerepeltek előkelő helyen. A termékértékesítés területisége is differenciálódott a *vállalkozások iparági, nagyságrendi, tulajdoni, valamint területi jellemzői* szerint. Az országosan is legnagyobb exportorientációt felmutató gépipar, a döntően bémunkából élő textil-, ruházati- és bőrtermék-gyártás, a nagyvállalatok, továbbá a külföldi többségi tulajdonú cégek inkább a külföld felé orientálódtak, míg elsősorban az élelmiszer- és építőanyag-ipar, a mikrovállalkozások, továbbá a belföldi cégek a helyi – megyei – regionális piacon voltak érdekeltek.
- A *nagyobb városokhoz* mind az inputok beszerzése, mind a termékértékesítés terén erősebben kötődtek cégeik, míg főleg a *megyeszékhelyek közelsége* általában az ő gazdaságukhoz való erősebb kapcsolódást eredményezte.
- A *más feldolgozóipari vállalkozásoknak* történő értékesítés (beszállítás) a gépgyártásban, kohászatban, fémfeldolgozásban, valamint vegyiparban, továbbá a mikrovállalkozások feletti kategóriákban volt leginkább jellemző; az érintett cégek legnagyobb arányban nagyvállalatokkal, külföldi tulajdonú cégekkel, a gépipar, a kohászat, fémfeldolgozás, valamint a vegyipar képviselőivel álltak kapcsolatban. A más feldolgozóipari vállalkozásoknak történő értékesítés – alátámasztva a hazai beszállítói hálózatokban történő részvétel vizsgált vállalati körben tapasztalható fejletlenségét – elsősorban a külföldi piac komoly szerepével párosult.
- A *feldolgozóiparon belül* (beszerzési és értékesítési kapcsolatokon túl) *kialakult együttműködés* – vélhetően a kollektív bizalom alacsony szintjének köszönhetően –

viszonylag *szegényes és egysíkú*. Elterjedtebbek a szerződésben rögzített, *formális kapcsolatok*, leggyakoribb együttműködési terület a közös termelés. A vállalatközi együttműködések általában *rendszeresebb partnerségeket* jelentenek, és a *földrajzi közelség* jelentősen befolyásolja területiségüket. Fejlettebbnek mutatkozott az *egyéb gazdasági szereplőkkel* való *kapcsolattartás*. Leggyakrabban a munkaügyi központok, a gazdasági kamarák, szakmai érdekképviseleti szervezetek, illetve az önkormányzatok és intézményeik jelentek meg partnerként.

- A különböző együttműködésekben való részvétel leginkább a *textil-, ruházati- és bőrtermék-gyártásra*, illetve a *jelentősebb méretű vállalatokra* jellemző. A kitüntetett településekhez – *fővárosokhoz, megyeszékhelyekhez* – való *közelség*, valamint a *nagyobb településméret* általában kedvez mind a vállalatközi, mind az egyéb gazdasági szereplőkkel kialakított kapcsolatok gyakoriságának.

7. Összegzés

A vizsgált városok iparának egy része túlélte a rendszerváltás gazdasági átalakulásának térséget különösen hátrányosan érintő időszakát, s bár a régió egésze nem vált az elmúlt másfél évtized ipari modernizációjának fő színterévé, az ágazathoz tartozó gazdasági szereplők napjainkban is fontos szerepet játszanak e települések gazdaságában. A külföldi működő tőke az észak-alföldi kisvárosok iparában is megjelent, s néhány település esetében jelentős gazdasági dinamikát eredményezett. A vizsgált városok egy szűk körének ipara erőteljes megújulást és növekedést mutat, összességében azonban országos átlagot meghaladó arányú a gyengébb dinamikájú iparágak, illetve városok szerepe. A feldolgozóipar jellege, teljesítménye kihat e települések gazdasági pozícióira, településállományon belüli helyzetére. A régióban megjelent „növekedési szigetek” reményt adnak arra, hogy a jövőben több település (köztük számos kisváros) feldolgozóipara dinamizálódjon, gazdasági bázisa erősödjön, segítve ezzel a régió belső kohéziójának növekedését.

8. Újszerű eredmények – felhasználhatóság

- A disszertáció feltárja egy országos összehasonlításban szinte egységesen kedvezőtlen helyzetű településkör gazdaságának erős belső polarizáltságát, rámutat az *ipar kisvárosok gazdasági differenciálódásában játszott jelentékeny szerepére* egy olyan régióban, amely köztudottan nem fő területe a rendszerváltás utáni időszak fővárosi agglomeráción kívül tapasztalható ipari alapú modernizációjának.
- A kisvárosok iparának területi megoszlása háttérében kimutatásra kerül a *rendszerváltás előtti időszak örökségének ma is jelentős, bár fokozatosan halványuló szerepe*. A potenciálmodell segítségével ugyan nem nyer egyértelmű bizonyítást az agglomerálódás ágazat területi elhelyezkedésére gyakorolt hatása, a módszert új összefüggésben használja a dolgozat, hasonló ágazati vizsgálatokban történő alkalmazása kevésbé leszűkített területi-települési keretek között még perspektivikusabbnak ígérkezik.

- A disszertáció jelentős – részben már ismert – összefüggéseket tár fel a *kisvárosi feldolgozóipari vállalkozások ágazati, nagyságrendi és tulajdoni jellemzői*, valamint *területi kapcsolatai* között. Továbbá új következtetéseket fogalmaz meg a *településméret*, illetve a *kitüntetett településektől mért távolság* kisvárosi ipar kapcsolatainak területiségét *differenciáló szerepéről*.
- A disszertáció témaválasztása révén is hangsúlyozni kívánja a különböző területi-települési szempontok érvényesítésének fontosságát a regionális tervezésben. E megközelítés jegyében helyzetfeltárása az *Észak-alföldi régió kisvárosainak gazdaságfejlesztéséhez biztosít háttérismereteket*.

A disszertáció témájához kapcsolódó publikációk

1. MOLNÁR E. 2002: Kistérségi gazdaságfejlesztés a Hortobágy-Berettyó vidékén. – Északkelet-Magyarország, 3-4. pp. 74-76
2. MOLNÁR E. 2004: The conditions of the pottery industry development in Mezőtúr. – In: Cross-border Co-operations, Schengen Challenges (ed. Süli-Zakar, I.). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. pp. 238-242
3. MOLNÁR E. 2005: Az export szektor területi különbségei az észak-alföldi közép- és kisvárosok gazdaságában. – In: Tavasz Szél 2005 Konferenciakiadvány (sz.n.). Doktoranduszok Országos Szövetsége. pp. 284-287
4. MOLNÁR E. 2005: Az észak-alföldi városállomány differenciálódása a gazdaság abszolút mérete alapján. – In: „Tájak – Régiók – Települések...” Tisztelgés a 75 éves Enyedi György akadémikus előtt (szerk. Süli-Zakar I.). Didakt Kft. Debrecen. pp. 179-184
5. MOLNÁR E. 2006: The role of industry in the economy of small-medium sized towns of the North Great Plain Region. – In: Rural areas in the modern development conditions (eds. M. Zikov et. al.). Faculty for Natural Sciences and Mathematics, Institute for Geography, Skopje. pp. 609-621
6. MOLNÁR E. 2006: Az ipar szerepe néhány észak-alföldi város gazdaságában. – In: III. Magyar Földrajzi Konferencia, absztrakt kötet (szerk. Kertész Á. – Dövényi Z. – Kocsis K.). MTA-FKI, Budapest. p. 158 (teljes cikk az MTA-n rendezett konferencia CD-jén)
7. MOLNÁR E. Wirtschaftliche Differenzen der Mittel- und Kleinstädte in der Region der Nördlichen Tiefebene – megjelenés alatt
8. MOLNÁR E. 2006: The territorial differences of the relative concentration of the processing industry in the middle-sized and small towns in the North Great Plain Region. – In: Regional Development in the Romanian-Hungarian cross-border space – from national to European perspective (eds. Süli-Zakar, I. – Horga, I.). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. pp. 345-353
9. MOLNÁR E. 2007: Az észak-alföldi közép- és kisvárosok feldolgozóiparának főbb ágazati és területi sajátosságai. – In: „Régiók a Kárpát-medencén innen és túl” (szerk. Gulyás L.). Eötvös József Főiskola, Baja – Juhász Nyomda, Szeged. pp. 577-581
10. MOLNÁR E. 2007: Az Észak-alföldi régió ipara a rendszerváltás után. – In: Tanár Úrnak Tisztelettel! 56 tanulmány dr. Korompai Gábor 70. születésnapjára (szerk. Süli-Zakar I.). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. pp. 429-435
11. MOLNÁR E. – PÉNZES J. 2005: Kis- és középvárosi foglalkoztatási centrumok az Észak-alföldi régióban. – In: Kisközségtől az Eurorégióig. Prof. Dr. Süli-Zakar István tiszteletére szerzett tanulmányok gyűjteménye (szerk. Czímre K.). Didakt Kft. Debrecen. pp. 159-175